

FÓRUM

**„ES IST SCHWER, EIN MENSCH ZU WERDEN”
A PSZICHOANALÍZIS TRAGIKUS HUMANIZMUSA**

Jens De Vleminck*

„Nem láttátok, miben éltem én,
nem láttátok, mily rémségeket tettem én,
ne lássátok most, kiket oly jó látnotok,
s kiket legjobb lett volna sohse látnotok.”¹

Ez a sirám Sophoklész *Oedipus király* című tragédiájának egyik leghíresebb szakasza. A darab csúcspontján Oedipus föllebbenti múltjáról a fátylat, és belátja, mennyire vak volt önnön sorsa iránt. Miután fölfedezi anyjának és feleségének, Iokasténak az öngyilkosságát, annak köntöse arany kapcsainak hegyét szeméibe mártva Oedipus megvakítja önmagát, képtelen lévén nézni tettei következményeit. Vak volt saját, Apolló jósdájában föltárult igazsága iránt. Azt hitte, túlléphet saját sorsán. Ahelyett, hogy képes lenne létezését szabadon megválasztani, úgy tűnik, Oedipusnak „végzetét olyan átokként kell elviselnie, ami mássá teszi őt, mint önmaga” (Roudinesco, 2001, 109.). Mintha Oedipus élete nem egészen volna a sajátja, mintha olyan titokzatos erőkre utközne, amelyekkel nem képes szembeülni, jóllehet azok rajta keresztül fejtik ki működésüket. Ezek azok az erők, amiket Freud magyarázni próbál, hogy bepillantást nyerjen az emberi mivolt rejtélyébe.

Oedipus hányattatásainak freudi olvasatát emblematikusnak tekinthetjük általánosabban is, a pszichoanalitikus vállalkozásra nézvést. Az emberi lény, akár csak Oedipus, vaknak mutatkozik saját élete mozgatórugóinak motívumaira. Vaknak arra, hogy kicsoda is ő valójában, s ez teszi Oedipust annak a tragikus embernek a prototípusává, aki attól szenved, hogy vak volt önnön sorsa és önnönmaga iránt. Tény, hogy Freud óta Oedipus alakja az emberi

* Az írást *“Es ist schwer ein, Mensch zu werden. The Tragic Humanism of Psychoanalysis”* címmel a szerző bocsátotta rendelkezésünkre. Szondi munkásságával a *Thalassa* 1996/2. számában foglalkoztunk. Lásd még Gyöngyösiné Kiss Enikő (szerk.): *Szondi Lipót*. Új Mandátum, Bp. 1999.

¹ Sophoklész: *Oedipus király*. Babits Mihály fordítása. [Sophoklész, 1970, 227.]

létezés tragikus dimenziójának paradigmájává vált: „Oedipus, az ókori hős, a végzet áruhájába bújít tudattalan egyetemességét szimbolizálja”.² Freud Oedipusa az ember önmagával való találkozásából, önmagával vívott, meg nem nyerhető harcából tár föl valamit. Az emberi lélek benső konfliktusaira összpontosítva a pszichoanalízis bizonyos értelemben az emberi természetnek és sorsnak ezt a tragikus lehetőségét és vele született adottságát fedezte föl. Ilymódon a görög tragédiából vett nyitóidézet az emberi létnek mint olyannak a tragikus elemeiből tár föl valamit. Oedipus sorsa nem *csak* a külső körülményekből adódóan tragikus. A helyzet annál inkább tragikus, mert Oedipus önnön természete meglevenedésének áldozata, *függetlenül attól*, hogy a körülmények milyenek. Freud kulcstörténetének tragikus hőse olyan tükör, amelyben egyedi szubjektivitásunk emberi tragédiája verődik vissza. Oedipus tehát az Akárki életében jeleníti meg a tragédia színhelyét: „Mutato nomine de te fabula narratur” [„A mese rólad szól, csak a név más”]³.

Jelen írás amellet érvel, hogy a pszichoanalízis azon görög törekvés méltó örökösének tekinthető, hogy számot adjunk az emberi lélek tragikus hanyattasairól. Szondi Lipót (1893–1986) magyar pszichiáter-pszichoanalitikus *sorsanalízise* a pszichoanalízishez való egyik legérdekesebb hozzájárulás. Azt próbálom bemutatni, hogy az emberi szubjektum tragikus sorsa Szondi gondolkodásának kiindulópontja s egyben vezérmotívuma. Végül megkockáztatom, hogy a freudi pszichoanalízissel egybecsengően Szondi sorsanalízise is „tragikus humanizmusként” jellemezhető.

1. Az ember tragédiája és a pszichoanalízis

Senki sem szállna vitába azzal a nézettel, hogy a pszichoanalízis legradikálisabb állítása a „tudattalan” létezésének tételezése. Freudnak meggyőződése volt, hogy a pszichoanalízis azzal, hogy rámutatott, elvileg és alapvetően nem ismerhetjük önmagunkat, még Kopernikusznál és Darwinnál is botrányosabban rázta meg az emberiséget. A hatalmas, rejtett és kontrollálhatatlan erőkből álló „tudattalan” létezésének, úgy tűnik, mégis megvan a pszichológia és a pszichiátria előtti története. A görög mitológiában és tragédiában a tudattalant például az embernek, mint emberfölötti *külső* erők, sorsot fonó istenek vagy démonok áldozatának a szempontjából értelmezik. Freud tézise mégis forradalmi, mert azt hangsúlyozza, hogy ezeket az erőket nem *külső* hatalmak irányítják, hanem magából az emberi lélekből erednek. A személyes tudattalan bevezetésével Freud az alapvető elidegenedésre mutat rá az emberi szubjektivitás magjában. A tudattalan freudi eszméje kihat az embernek mint önmagát átlátni képes „racionális állatnak” a

² Jean Starobinski, idézi Roudinesco, 2001, 109.

³ Horatius, Szatírák, I, 69.

képére, minthogy alapvetően annak eredetét, azaz a tudatot kérdőjelezi meg. A tudat és a tudattalan közötti feszült viszony a lélek pszichoanalitikus modelljének paradigmájává lesz. Ennek a konfliktusnak a fölismerése és a személyes tudattalannal való megismerkedés vált a pszichoanalízis központi céljává. Freud óta az emberi lény „elkerülhetetlenül két egymással ütköző elv metszéspontjába került” (Lear, 2000, 139.). A szubjektumban tudatosult az a tény, hogy motivációinak némelyike kijátssza tudatosságát. Freud olyan személyes igazságra nyitja rá a szubjektum szemét, ami túlmegegy a tudaton és a racionális megértésen. Olyan elfojtott törekvésre utal a lélek mélyén, amely közvetlenül nem hozzáférhető. Lear szerint Freudot „tragikus gondolkodóvá” az emberi mivolt egyfajta lelki konfliktusként való jellemzése teszi. (Lear, 2000, 139.) Ebben az értelemben Freudnál az egyéni intrapszichés élet „színháza” a tragédia *színhelye*. Minthogy a pszichoanalízis a szubjektivitás egyedüliségét tárja föl, ebből közvetlenül következik, hogy az ember tragédiája az emberen belül játszódó tragédia.

Freud szándéka, hogy az emberi motiváció és vágy tragikus természetét föl-tárja, egybevág a tudattalannak mint az ember biológiájába ágyazott rendszernek a tanulmányozásával. (Sulloway, 1987) Freud a tudattalan biológiai alapjaként egy „ősi örökséget” emleget. (Freud, 1966a, 240.) Fokozatosan fölismerte az ösztönök „alkati” erejének elsöprő hatalmát. A személyes elfojtott tudattalan hatása önmagában elégtelennek bizonyult az emberi mivolt tragédiájának teljes megértéséhez. Freudban apránként egyre inkább tudatosult, hogy az ontogenetikus faktor (ami a korai gyermekkor eseményeivel számol) az ember ösztönélete viszontagságainak magyarázatakor – legalábbis részben – kudarcot vall. Úgy tűnik tehát, amint Freud eléri a tudattalan biológiai határait, magának a pszichoanalízisnek a határaiba ütközik. Freud világossá teszi – még ha kifejtetni nem is képes –, hogy a genetikai alkat hatása további kutatást igényel.

Szondi Lipót magyar pszichiáter-pszichoanalitikus ezen a ponton vette föl Freud azon inadekvát törekvéseinek fonalát, hogy megértse az öröklött alkat hatását a tudattalan hányattatásaira. A késői Freudnál fölbukkanó alkati perspektíva további kidolgozása tette lehetővé Szondi számára, hogy kifejlessze az egyik legérdekesebb hozzájárulást a pszichoanalízishez, az úgynevezett sorsanalízist.⁴ Szondi első elméleti írásaitól kezdődően nyíltan azonosul az ókori görög „anankológiával” és Freudnak az alkati tényezőre irányuló növekvő érdeklődésével. Heidegger „Dasein” fogalmához hasonlóan Szondi bevezeti az „ananke” görög terminusát, mint olyan kulcsfogalmat, amellyel az egyéni emberi mivolt jellemezhető. Az „ananke” különféle jelentései és konnotációi, amelyek a „sorstól”, a „végzettől” és a „szükségtől” a „szükségszerűségig” és a „vérrokonságig” sorjáznak (Szondi, 2004, 30.), közvetlenül mutatják Szondi

---

⁴ Gilles Deleuze és Félix Guattari szerint „Szondi műve volt az első, amely lerakta a pszichoanalízis és a genetika viszonyának alapjait”. (Deleuze – Guattari, 2004, 318-319)

elmélyülését az alkat hatásában – szembehelyezkedve Freudnak a kisgyermekkor hatásával kapcsolatos maradandó befolyásával: „Δοιμων και Τυχη [adomány és véletlen] határozza meg az ember sorsát – ritkán vagy sohasem egyedül ezen erők egyike. [...] Kezdetben az ember bátorzkodhat magát az alkatot úgy felfogni, mint az ősök végtelenül hosszú sorát ért véletlenszerű hatások lecsapódását” (Freud, 1966b, 99., 2. jegyzet). Szondi kezdettől fogva a kényszer szempontjából értelmezte a „démonikus” befolyás Freud általi növekvő hangsúlyozását, noha anélkül, hogy azt a durva determinizmus bármiféle formájáig vezette volna vissza. Szondi inkább azt az eszmét alakította ki, hogy minden kényszerben egyidejűleg megvan az egzisztenciális lehetőségek pozitív potenciája is. Annak érdekében, hogy megragadjuk, miként is értette Szondi a bűnös kényszer és a lelki szabadság közötti összjátékot, vissza kell mennünk addig a mozzanatig, amelyből Szondi kiindult.

2. *Oedipus, és ami rajta túl van*

Pályafutása elején Szondi találkozott egy fiatal nővel, aki azért kereste föl, mert a kényszerneurózis különféle formáiban szenvedett. A páciens férje jelenlétében mesélte el Szondinak, miként vált kapcsolatukban stressz-tényezővé a lelkiállapota. Túlzott aggodalmában megkérdezte Szondit, vajon kezelte-e valaha az övéhez hasonlóan súlyos esetet. Szondi azt válaszolta, hogy pár évvel ezelőtt volt egy pontosan ilyen klinikai állapotban lévő nőbetege. A korábbi betegről adott leírás alapján a páciens „fölfedezte”, hogy Szondi a férje anyjáról beszél. A mostani eset arra készítette Szondit, hogy fontolóra vegye annak lehetőségét, hogy ez nem lehet a pusztán véletlen műve. Bár a fiatal hölgy annak idején nem mutatott tüneteket, a férje mégiscsak egy olyan nőbe szeretett bele, akinek ugyanaz a patológikus hajlama volt, mint amitől a saját édesanyja szenvedett. Szondi föltette magának a kérdést: „Lehetséges, hogy ennek a három embernek a *tragédiáját* talán családtörténeti szempontból kell megközelíteni?” (Szondi, 1937, 6. – a szerző kiemelése).

Szondi megpróbálta ennek a párnak a tragikus tárgyválasztását saját, a pszichopatológia öröklött természetéről folytatott kutatásának kontextusában megérteni. A kiterjedt genealógiai kutatás szignifikáns pozitív korrelációt tárt föl a pszichopatológia és a tárgyválasztás között. Mert miközben páciensek százainak genealógiai adatait nézte át, Szondi észrevette, hogy nem csupán a leszármazottak körében jelennek meg az öröklött zavarok. A szerelmi partnerek szintén ugyanazon örökletes zavart látszanak mutatni. Ezek a fölismerések arra készítették, hogy kifejlessze a tárgyválasztás elméletét, amely azt állítja, hogy a hasonló lelki zavarokban szenvedő egyének kölcsönös egymást kedvelése a hasonló vagy azonos génvariációkkal rendelkező emberek közötti vonzerőnek köszönhető. Esetek ezreinek empirikus vizsgálata erősítette meg Szondi

azon hipotézisét, hogy akik kölcsönösen egymást választják, azok „génrokok”. Továbbá bizonyítékot talált azon állítása megtámogatására, hogy mind az egészséges, mind pedig a beteg emberek körében az öröklött karakter irányítja a választási preferenciákat.

Mindamellet, az ember genetikus diszpozíciójának determináló hatása ennél jelentősen erősebb. Nem csupán a szerelmi partner választására hat ki, hanem *minden* lehetséges választásra az élet során. Szondi szerint a gének minden emberi tevékenység formálásában részt vesznek, a születéstől a halálig (Szondi, 2004, 33.), a barát- és foglalkozásválasztástól egészen addig, hogy milyen betegségben szenvedünk (mind fizikailag, mind pedig lelkileg), sőt abban is, hogy miként fogunk meghalni majd⁵. Választásaink „szubjektív” választások abban az értelemben, hogy természetszerűen sajátos személyiségünkől következnek, és így egyedülállóságunk alkotórészei. Ebben az értelemben választásaink egy teljes, életünk során kibontakozó, eleven egyéni életterv, sorsunk vagy „végzetünk” manifesztációi (Szondi, 1999, 152.). Freudra és Dosztojevskijre utalva Szondi valójában azt hangsúlyozza, hogy „[az] ember *lelkének* története [...] olyan hősi regény, amit ráérősen, hosszú mondatokban szeretnénk elmesélni” (Szondi, 1949, vii-viii.). Abból a tényből adódóan, hogy az egyén szubjektív sorsát lényegében öröklött hajlama határozza meg, Szondi ezt „kényszersorsnak” nevezi⁶. Következésképpen ez a sors „végzetet” is jelent, mert a szubjektív sors „fatalista” értelmezést kap. Ezt az öröklött „determináltságot” hívják „genotropizmusnak”. Noha erre Szondi korai írásaiban fektet különös hangsúlyt, a kényszer eszméje a sorsanalízis sarkköve marad. A sorsanalízis végső kihívása lehetővé tenni a páciens számára, hogy tudatosabb belátást nyerjen személyes genotropizmusába. A tudatosításnak ez a folyamata lehetővé teszi a páciensnek, hogy megkönnyítse az átmenetet a „kényszersorsból” a „szabad sors” felé.

Szondi az „örökség” és „a tudattalan” viszonyát „a tudattalan genetikájává” fejleszti. Az örökletes hajlam, amelynek révén az egyének biológiailag kötődnek családjuk többi tagjához, filogenetikailag a tudattalan ösztönélet szintjén nyilvánul meg. Szondi genotropizmus a egy olyan független funkcionális réteg létezését foglalja magában, amely „genotropikusan” meghatározott, és amely a szélesebb tudattalan rendszeren belül helyezkedik el. Szondi ezt az azidáig föltáratlan réteget „családi tudattalannak” nevezte el, és úgy tekintette,

---

⁵ Vö. ezt Freudnak azzal az elképzelésével, hogy az ismétlési kényszer biztosítja azt, „hogy az organizmus csak a *maga* módja szerint akar meghalni” (Freud, 2003a, 528.; a szerző kiemelése).

⁶ Freud „a kényszerítő végzet” [Schicksalszwang] kifejezést az „ismétlési kényszer” értelmében használja, a „halálösztön” hipotéziséhez kapcsolódóan (Vö. Freud, 2003a, 512.). Mindazonáltal ezt az „ismétlést” Szondi az örökségre való utalással próbálta megmagyarázni.

hogy az Freud „személyes tudattalanja” és Jung „kollektív tudattalanja” között terül el (Szondi, 2004). Ekként ez a három réteg alkotja a tudattalan rendszert mint teljes „biológiailag szervezett egységet” (Szondi, 1947, 20.). Szondi szerint a mély lelki folyamatoknak a freudi pszichoanalízis az ontogenezise, a sorsanalízis a genealógiája, a jungi analitikus pszichológia pedig az archeológiája (Szondi, 1999, 101.). Ahol Freud és Jung személy szerint a tünetek és a szimbólumok felé fordultak, a sorsanalízis a szubjektum választásainak, mint öröklött determinált családi tudattalanja kifejeződéseinek a megértését hangsúlyozza. Az, hogy Szondi a „kényszersorsra” vagy „végzetre” helyezi a hangsúlyt, azt jelenti, hogy a szubjektum választásai „tragikus választásokként” értelmezhetők. Hiszen a végzetes döntések gyakran tragikusak abban az értelemben, hogy pusztuláshoz vezetnek. A végzet egyedülállóan emberi adottság, mert csupán az emberek képesek végzetes ösztönkésztetéseiket tudatosítani.

A családi tudattalan örökletes alapja transzgenerációs dimenziót rendel a tudattalan ösztönülethez, s ez szétfeszíti a freudi nukleáris család korlátait. Szondi emellett az Ödipusz-komplexus abszolút értékét is radikálisan új perspektívába helyezi: „[A]helyett, hogy a papa-mama képeire redukálnánk, [létezik] végső soron valamiféle viszony a külvilághoz!” (Deleuze – Guattari, 2004, 319.) Szondi a tudattalan analízisébe bevezet egy konkrét és társadalmi dimenziót, „egy teljes társadalmi-történelmi mezőt”, ami *túl* van Oedipuson (Deleuze – Guattari, 2004, 319.). Ahhoz, hogy a tragikus hős sorsát tökéletesen megértsük, nagyon sokszor tovább kell lépnünk egy vagy két generációnál. Éppen a transzgenerációs sors és a kiterjesztett család hangsúlyozása az, amiben Szondi sorsanalízise a görög tragédiákkal osztozik. Az egyéni tudattalan ösztönélet nem csupán szüleinkéhez és nagyszüleinkéhez kapcsolódik, hanem összeköt bennünket más és – első látásra – távolibb genetikus „rokonokkal”, az ősökkel [Ahnen] is. Ez az oka, hogy Szondi kezdetben „ős-elméletnek” nevezte elméletét (Szondi, 1937, 25). Őseink választásai fejeződnek ki megújult módon azáltal, hogy irányítják genetikai leszármazottaik végzetes sorsformáló választásait. Szondi az ősök választásainak saját egyéni sorsunkban zajló megismétlődését Freud azon megjegyzésének fényében értelmezi, hogy minden ösztön elidegeníthetetlen törekvése egy korábbi (ősi) állapot ismétlése vagy „visszaállítás” (Szondi, 1968, 61.). Annak ellenére, hogy analízisében kulcsfontosságú a genetika, Szondi, Freuddal egyetértésben „pszichikus ősnépeséghez” hasonlítja a tudattalan ösztönöket (Freud, 1997, 106).

Freud az ösztönökről „mitikus lények[ként gondolkodik, amelyek] meghatározatlanságukban nagyszerűek” (Freud, 1999, 107). Jóllehet, meg volt győződve arról is, hogy a pszichoanalízisnek valójában „egy teherbíró ösztöntan[ra van szüksége], melyre tovább lehetne építeni” (Freud, 1993, 50). Szem előtt tartva Freud megfontolásait, Szondi a pszichoanalitikus szakadékot átívelő hídnak tekintette saját „ölfedezését” a családi tudattalanról (Szondi, 1998, 31.). Metapszichológiájában Freud olyan dinamikus erők komplexu-

maként fogja föl a tudattalant, amelyek „a lelki és a testi között [állanak mint] a test belsejéből származó és a lélekbe jutó ingerek pszichikus képvisellete” (Freud, 2003b, 402). Szondi az öröklött családi tudattalan szintjén érvényesíti ezt az elgondolást. A genotropizmus tehát közvetlen kapocs az ösztönök és az „öszöngének”, azon biológiai entitások között, amelyek a családi tudattalan biológiai alapjait képezik. A Szondi-féle ösztönök öszöngénekből erednek a családi tudattalanban. Történetesen ez az, ami Szondit a „lelki tudattalannak” a „genetikai tudattalannal” való azonosításához vezeti el⁷.

3. Az emberi kristály

A családi tudattalan Szondi elemzésében négy alapvető összetevőből áll, annak a négy ösztönkörnek az összjátéka, amelyek formát adnak az emberi sorsnak. Szondi megkülönbözteti a szexuális ösztönkört, a paroxizmális⁸ ösztönkört, az énes ösztönkört és a kapcsolati ösztönkört. Emellett ezen ösztönkörök vagy „vektorok” mindegyike az ember öröksége kettős természetének köszönhető poláris törekvésben tapasztalható meg. Ez a dinamikus polaritás a személyiségben a szükségletek kettős készleteként jelentkezik. Adott lévén a tény, hogy minden vektor további két alkotó pólusra vagy „faktorra” oszlik. A családi tudattalan analízise nyolc faktort tár föl, amelyek az emberi létezés genetikai „gyökereit” alkotják. Szondi nagyon gyakran „sorsradikáléknak” nevezi őket: az emberi személyiségbe ágyazott irányító erőknak. Mindegyikük azon nyolc alapvetően emberi pszichiátriai betegség egyikéről kapta a nevét, amelyeket Szondi a teljes pszichiátriai spektrumban elkülönít: hermafroditizmus és szodomazochizmus (a szexuális pszichopatológiák köre), epilepszia és hisztéria (a paroxizmális pszichopatológiák köre), katatónia és paranoia (a szkiziform pszichopatológiák köre), valamint mánia és depresszió (a cirkuláris pszichopatológiák köre). Ami egyedülálló Szondi megközelítésében, az az, hogy ezeknek a pszichiátriai kategóriáknak olyan jelentése van, amely túlmegy pusztán pszichiátriai értelmezésükön. Mert ugyanakkor minden radikálé egy bizonyos személyiségterületet képvisel, az emberi létezés egy egzisztenciális dimenz-

---

⁷ Szondi sorsanalízisét kezdettől fogva genetikai kidolgozása miatt kritizálták. Jóllehet az érdeklődés fokozatosan elmozdult a genetikától az elmélet pszichológiai vonatkozásai, a teszt és a terápiás módszer felé, Szondi maga kitarzott a genetikai elv mellett (noha annak némi hozzáigazításával saját eredeti gondolkodásához). Vö. Szondi, 1984.

⁸ A "paroxizmus" fogalmát Szondi annak a bizonyos érzelmi karakternek a leírására használja, amelyet a "meglepetés" vagy a hirtelen "kitörés" jegyében érthetünk meg. Azt a "föllobbanást" kívánja kifejezni vele, amilyen a hirtelen dühroham vagy az első látásra kirobbanó szerelem is. Vö. Szondi, 1972, 102

ióját, amelyben megvan a lehetőség, hogy létezésünk problématerületévé degenerálódjék. Szondi a pszichiátriát ily módon humanizálja, és ezzel párhuzamosan minden emberi lényben fölfedezi. Ezek a faktorok tehát abban az értelemben alapvetőek, hogy egyetemesen emberiek. Egyéni megnyilvánulásuk természetesen változó, és a lehetséges jellemvonások széles skáláját fedi le.

Szondi ösztönelmélete valóban értelmezhető a freudi „kristály-elv” radiális kidolgozásaként. Ez utóbbi szerint a pszichopatológia az emberi létezés veleje: „Másrésről megszoktuk, hogy a patológia a normális viszonyok eltúlzása által figyelmünket olyan jelenségekre hívhatja fel, amelyeket különben nem vettünk volna észre” (Freud, 1999, 68.). Nyilvánvalóvá válik, hogy a pszichopatológia és a „normalitás” különbsége lényegében mennyiségi természetű, és inkább a folytonosság jegyében érthető.⁹ Szondi úgy véli, hogy mindenkinek megvan a genetikus hajlama a nyolc alapvető zavar bármelyike kifejlődésének irányában. Valójában a patológiás megnyilvánulás csak egyike a sors számos lehetséges kifejeződésének (Szondi, 2004, 77.), minthogy ugyanaz a hajlam éppúgy aktualizálódhat szocializált vagy humanizált módon is.¹⁰ Mindamellert az előre meglévő hajlam – akár betegsége, akár egészsége –, nem vezethető vissza egyszerűen egy vagy több gyökér erejére. Szondi valóban megjegyzi, hogy rendkívül fontos a teljes perspektíva számításba vétele. Mind a pszichopatológiát, mind pedig a normalitást mind a nyolc faktor finom dinamikus összjátéka szempontjából kell megérteni. Az egészséges vagy „normális” személyiség kiegyensúlyozott és integrált ösztönelete a különböző ellentétpárok közti dinamikus kiegyensúlyozottságot tükrözi. Ily módon minden szubjektum folyamatosan egyfajta személyes tréningen megy át, hogy a lelki életben egy *modus vivendit* fönntartson. Pszichopatológiás állapotban a tudattalan lelki élet merev, és egyensúlya megbomlott. Ahelyett, hogy integrált egészet képeznének, az ellentétpárok belsőleg lehasadtak vagy szétváltak egymástól. Ez az állapot lelki fragmentáltsággént jellemezhető (Szondi, 1980.). A folytonosság másik végére nézvést Szondi úgy tartja, hogy a normalitás statikus megértése ideális fikció. A lelki egészség és betegség mindig együtt létezik. Ez azt jelenti például, hogy a látszólag „normális” személyiség mindig tartalmaz potenciálisan patológiás elemeket, még ha lehetséges is, hogy ezek a patológiás elemek sohasem válnak manifesztté. Hasonlóképpen, az is lehetséges, hogy derült égből villámcsapásként korábban észrevétlen

⁹ A szexuális ösztönvektor pl. mind a „hermafroditizmus” szelídségét, mind pedig a „szadomazochizmus” agresszivitását magában foglalja. Szondi Freudhoz hasonlóan a perverzitót olyasvalaminek a kiterjesztéseként értelmezi, ami egyébként a „normális” szexualitás lényeges eleme is. Vö. Szondi, 1972, 102.

¹⁰ A „hisztéria” faktor manifesztté válik pl. a hisztériás betegben (patológia), a politikusban (szocializáció) és a színészben (humanizálás vagy szublimáció) Vö. Szondi, 1977, 90.

tényezők kerülnek felszínre. Ez megérteti velünk, hogy Szondi miért jellemezte a tudattalan ösztönéletet az átmenet dinamikus folyamataként és az egymást kiegészítő ellentétek folytonos finomhangolásaként.

4. A sors arcai

Meg kell jegyezni, hogy Szondit mindig terápiás megfontolások vezették elmélete kidolgozásában. Szondi egyre inkább szükségesnek érezte egy diagnosztikus segédeszköz kifejlesztését, amely lehetővé teszi az analitikus számára, hogy a páciensről azonnal adekvát diagnózist, „ösztönprofil” készítsen. A páciens ösztön-konstellációjának áttekintéséhez vezető módszerét a „kísérleti ösztöndiagnosztikában” dolgozta ki, egy projektív fénykép-tesztben, amely a „Szondi-teszt”-ként vált ismertté (Szondi, 1999).

A teszt anyaga negyvennyolc pszichiátriai beteg képéből áll, amelyek további, nyolc-nyolc képet tartalmazó hat sorozatra oszthatók. Minden egyes kép a nyolc fentebb említett alapvető emberi lelki zavar valamelyikében szenvedő személyt ábrázol. Szondi szerint a fényképeken látható betegek pszichiátriai diagnózisa minden kétségen fölül áll (Szondi, 1959). Amikor a páciens ezeket a „tisza típusokat” nézi, a Szondi-tesztben az örület és a sors negyvennyolc arcával szembesül.

A páciens arra kéri, válassza ki a hat sorozat mindegyikéből azt a két fényképezett személyt, akit a leginkább, és akit a legkevésbé kedvel. Szondi azt állítja, hogy az egyén – akár csak a tárgyválasztásnál – önmagát választja az adott fényképeken keresztül. Választásai alapján magától összeállítja sajátos családi tudattalanjának profilját, mert minden egyes fénykép, amit a páciens kiválaszt, annak a nyolc különböző szférának az egyikével függ össze, amelyek mindegyike alkotóeleme *minden* emberi lény ösztönéletének. Az egyén sajátos választásai sorsa látható bizonyosságává válnak, és föltárják tudattalan ösztönéletének némely még rejtett „igazságát”. Az a tény, hogy a lehetséges választás pszichopatak és más pszichiátriai betegek kiválasztásából áll, személyisége olyan részeivel szembesíti a páciens, amelyeknek azelőtt nem volt tudatában. Projektív identifikációjának sajátos jellege, ami ezekből a választásokból kiderül, arra kényszeríti a páciens, hogy önnön sorsának tragikus lehetőségét tudomásul vegye. Ebben az értelemben a Szondi-teszt a legfontosabb pszichodiagnosztikai kulcs szerepét tölti be, amely a családi tudattalan rejtélyét kitárja. Természetesen az így nyert diagnosztikai profil csupán egy adott pillanat statikus klinikai képét jelzi. Ily módon a tesztet számos alkalommal föl kell venni, hogy lássuk, vajon a teszteredmények változóak vagy állandóak-e. Ez lehetővé teszi az analitikus számára, hogy föltárja, hogy a páciens sorsa dinamikus vagy merev ösztönmintáról tanúskodik. Természetesen azonban ezek az ösztönprofilok leginkább azért értékesek, mert közvetlen alapot nyúj-

tanak a további vizsgálathoz. Miért éppen *ezek* a fényképek olyan vonzóak a páciensnek? Szükségtelen elmondani, hogy ezt a munkamódot a továbbiakban kiegészítheti a kapott anyagnak az álmok és a szabad asszociációk vizsgálatával való összevetése. Jó okunk van föltételezni, hogy amikor Szondi kigondolta a tesztet, már tisztában volt annak integratív használatával, ami nyitva hagyva lehetőséget más terápiás módszerek és technikák használatára.

5. A kényszertől a benső szabadságig

Elméletileg éppúgy, mint klinikailag Szondi mindig nagyon is különböző pszichológiai iskolák között próbált hidat verni. A pszichoanalitikus praxis sajátos összeegyeztethetőségét tartva szem előtt, úgy tűnik, mintha a sorsanalitikus terápiát az a freudi elv jellemezné, hogy „tudatossá tegye a tudattalant”. Szondi újrahasznosítja a freudi kinyilatkoztatást, hogy „az ösztön-én helyét fokozatosan az énnel kell elfoglalnia”, és a családi tudattalanra alkalmazza azt (Freud, 1999, 91.). A terápiás gyakorlat kontextusában Szondi a sorsanalitikus terápiát a klasszikus pszichoanalitikus kúra kísérőjeként írja elő. Amikor a páciensek olyan makacs, családilag meghatározott lelki mintával szembesülnek, amely úgy mutatkozik meg, hogy „[s]orsüldözöttek benyomását keltik, élményeiken keresztülvonul egy démonikus vonás”, akkor válna lehetővé a Szondi-féle kezelés (Freud, 2003a, 510).

Freud írásai azt mutatják, hogy szembesült a pszichoanalitikus analízis korlátaival. Az idők folyamán és a terápiás tapasztalatok révén egyre inkább meggyőződött a pszichodinamikus élet alkati meghatározottságáról. Ez az elképzelés adott alapot annak a növekvő terápiás pesszimizmusnak, amely legvilágosabb kifejeződését A befejezett és a vég nélküli analízis (1937) című írásban nyeri el. Freud ebben az írásában pesszimizmusát nyíltan az „ismétlési kényszerhez” köti, egy olyan jelenséghez, amellyel sok évvel korábban találkozott (Freud, 2001, 265.). Freud szerint az ismétlés kényszere adhatna leginkább valószínű magyarázatot a tudattalan (pszichopatológiás) minták minden terápiás erőfeszítés *ellenére* történő szakadatlan ismétlődésére. Freud nyíltan megfogalmazza azt a reményét, hogy az ösztönén „öröklött”, „alkatilag” meghatározott hajlamainak alapos kutatása másféle fényben tüntetheti föl a tudattalan ösztönéletet (Freud, 1982, 411.). Mindazonáltal Freud maga képtelen volt bármiféle értékelhető hozzájárulásra az alkat szerepének tanulmányozásához a tudattalan megértésében.

Szondi volt az első és az egyetlen, aki meggyőző megoldást adott „Freud rejtvényére” (Vermote, 2003, 13.). A sorsanalízis azt célozta meg, hogy Freud (terápiás) pesszimizmusának véget vessen. Szondi szerint az ismétlés biológiai kényszerének végső forrásai a gének, beleértve azoknak a családi tudattalanban meglévő lelki megfelelőjét is (Deri, 1990, 492.). Az a tény, hogy az örök-

lött alkat számításba vehető annak érdekében, hogy megértsük az ismétlési kényszerben tapasztalt szükségszerűséget, azaz az ember sorsának szükségszerűségét, közvetlenül rávilágít a pszichoterápiás célra: a szükségességből a szabadságba vezető átmenet fölismerésére. A terápia folyamán a páciens megbékül családi tudattalanjával, azokkal az egzisztenciális lehetőségekkel és lehetetlenségekkel, amelyekben őseivel osztozik. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, hogy a sorsanalitikus terápia egyszemélyes családterápia.¹¹ Amikor tudattalan szinten léteznek az ősök lehetőségei, a páciens csupán külső kényszerként tapasztalhatja meg azokat. Az öröklött lehetőségek – és persze lehetetlenségek – tudatosításának folyamata az, ami a terápia katalizátoraként szolgál. A lelki „relief” kialakulásának ez a folyamatát, ami egyben a pszichoanalitikus terápia veleje, Szondi a következőképpen foglalta össze: „A kényszer helyét a szabadságnak kell elfoglalnia” (Szondi:1998, 39.).

A sorsanalitikus folyamat intenzitása révén elért lelki megkönnyebbülés vagy benső szabadság ugyanakkor a terápiás célok freudi fölfogásától élesen különbözik. A freudi pszichoanalízis, úgy tűnik, pusztán annyit ért benső szabadságon, hogy tudatába kerülünk egyrészt a tudattalan ösztönök, másrészt azon én közötti konfliktusoknak, amelynek köszönhetően „az ösztön felismeréséből kifejlődik az ösztön feletti uralom” (Freud, 1999, 87.). Szondi számára az én és az ösztönök viszonyát nem az elfojtás és a konfliktus jelentik. Az én nem csupán az a hatóerő, amely egy egyéni sors tudattalan lehetőségeinek tudatosítására összpontosít. Szondi az ént elsősorban „Pontifex-énként” értelmezi, közvetítőként vagy „hídépítőként” a családi tudattalan alkotóelemei között. A *Pontifex-én* konkrét funkciója az, hogy a nyolc faktort egymással összhangban tartsa. Szondi hangsúlyozza, hogy a konfliktus az ösztönök között van, amelyek mindegyike megpróbálja szabadon megvalósítani önmagát; nem pedig az ösztönök és az én között, ahogyan azt Freud bizonygatja. Szondi szerint így a terápia abból áll, hogy ezt az faktorok közötti konfliktust tudatosá tegyünk azáltal, hogy kibontjuk, és megadjuk a szükséges szabadságot a családi tudattalan ellentétpárjainak. Az én ily módon megismerkedik azon különféle öröklött lehetőségekkel, amelyeknek megvan az esélye és a lelki tere, hogy a lehető leghababban fejlődjenek. Az én feladata, hogy figyelemmel legyen arra a körülményre, hogy ez a szubjektív megvalósulás ne mereven történjék, hanem annyira dinamikusan és szabadon, amennyire csak ez lehetséges.

Hogy mi is forog kockán a sorsanalitikus terápia folyamán, azt jól illusztrálja egy rövid esettanulmány. Egy huszonnyolc éves lelkész, aki ejakulá-

---

¹¹ Szondi „családi tudattalan” kulcsfogalma számos közös vonást mutat a transzgenerációs család hangsúlyozásával Böszörményi-Nagy Iván magyar pszichiáter pszichoanalitikus ihlettségű „kontextuális terápiájában”. Vö. Böszörményi-Nagy, 1987.

ciós zavarban szenved, analízisbe kezd Szondinál (Szondi, 1998, 338-352). Egy idő után nyilvánvalóvá válik, hogy gátlása azzal a komoly szorongásával lehet kapcsolatban, hogy epilepsziás rohamot kap. Az analízis során a páciens kezdi fölismerni, hogy egy orgazmus érzelmi jellemzőit élte át, és hogy az epilepsziás rohamoknak ugyanilyen jellege volt. Szondi beszámol róla, hogy miként tört ki („ejakulált”) hirtelen a páciens az óra végén: „A roham és az ejakuláció egy és ugyanaz” (Szondi, 1998, 345.). Ahelyett, hogy öröklött epileptikus hajlamát a páciens külső kényszerként, „betegségbe (epilepsziás rohamokba vagy ejakulációs zavarokba) menekülésként” élte volna meg, a sorsanalitikus terápia arra törekedett, hogy nyilvánvalóbbá tegye öröklött hajlamát. Nevezetesen azt, hogy a páciens családja, úgy tűnt, egy örökletes epileptikus és paranoid-szkizoid hajlamban osztozik. A veleszületett epilepsziától eltekintve Szondi genealógiai kutatása említést tesz olyan emberekről, akik hangszálaik görcseitől és dadogástól szenvedtek. Ezek mellett a „morbus sacer” egyének mellett Szondi éppúgy ír olyan „homo sacer” alakokról is, amilyenek a teológusok és a lelkészek, mint az erőszakos Káin-alakokról. Ezek azok az alakok, akik föllépnek a tudattalan színpadán. Ezek „a sors irónjai”, amelyek a páciens rendelkezésére állanak, hogy általuk fejezze ki magát „az élet vásznain”.

Ha valaki tudatába kerül sorsa lehetőségeinek, az lehetővé teszi, hogy a pontifex én szabadon válasszon a családi tudattalanjából természetesen adódó alternatívák közül. A páciens lelki szabadsága abból a képességéből áll, hogy tudatában lehet saját választásainak – a patológiáknak éppúgy, mint a „szublimáltaknak” –, és hogy megtanulja, miként aktualizálja szabadabban ezt a képességét. Szondi természetesen egyetértene Freuddal abban, hogy az analízisnek „nem az a célja, hogy a beteges reakciókat lehetetlenné tegye, hanem hogy *szabadságot* teremtsen a páciens énje számára, hogy az maga tudjon határozni” (Freud, 1991, 67., l. – a szerző kiemelése). Hogyan is történt meg ez a lelkészről szóló esettanulmányban? A páciens azt választotta, hogy szabadon kifejleszti epilepsziás képességét. Énje epileptikus lehetőségeinek akadálytalan virágzása mellett döntött, amely azon az elhatározásán keresztül vált manifesztté, hogy intenzív teológiai tanulmányokba mélyed, remek teológiai műveket ír, és lelképásztorként sikeres karriert fut be.¹² Az, hogy egyéni sorsunk fokozatosan elnyeri saját formáját, a döntéshozás folyamatos feladatán keresztül zajlik, s ez mindig családi kontextusba ágyazódik. Ily módon „A sors

¹² Szondi a teológiai érdeklődést az epileptikus ösztönfaktor „szublimált” megnyilvánulásaként értelmezi. Az epilepszia és a vallásosság közötti kapcsolat már Esquirol óta ismert. (Vö. Dewhurst – Beard, 2003.) A vallás eredetére irányuló kortárs kutatás is fölveti az epilepsziával való kapcsolatot. (Vö. Gazzaniga, 2005.) Utalhatunk továbbá Vincent van Gogh „hiper-vallási” rohamaira. (Vö. Blumer, 2002.)

alakítja a választást”, de fordítva is igaz, a választás alakítja a sorsot (Szondi, 1968, 41.).

6. Befejezés

Jóllehet Szondi sohasem dolgozta ki a tragédia mint olyan fogalmát, a tragikus témája mégis a sorsanalízis vezérmotívumának tűnik. Míg Freud bevezette a tragikus dimenzióját a lelki élet jellemzőjeként, Szondi az emberi létezés analízisének kellős közepébe helyezte azt. Freud számára a mindennapi létezésben Oedipus a tragikus modell. A gyermekkorba való pszichoanalitikus belefeledkezés mindamelllett képtelen volt megvilágítani az ismétlési kényszer démoni megnyilatkozását. A gyermekkor hatása lehetővé tette, hogy megértsük annak a démoni kényszernek a patogenezisét, amely bizonyos pszichopatológiai minták ismétlését jellemzi. Mindamelllett az etiológiáját nem tudta megmagyarázni. A kényszer oka végső soron a családi tudattalan örökletes lelki alkatában rejlik.

Természetesen nem csupán a kényszerítő sors korlátozó jellegére való összpontosítás vezette Szondit az emberi létezés általi tragikus értelmezéséhez. Szondi föltárja, hogy a tragikus összetett keveréke az emberi mivoltot jellemző kényszernek és szabadságnak. A sorsanalitikus terápia lényegében az ember azon képességét világítja meg, hogy a kényszerből elmozduljon a szabadság felé, hogy a kényszersorstól a választott sors felé mozduljon el. Ahogyan Szondi a radikalizálja azt a pszichoanalitikus eszmét, hogy a pszichopatológia az emberi mivolt lényegét érinti, az az emberi létezés tragikus dimenziójával szembesít bennünket. A polimorf-patológias szubjektum folytonosan döntéseket hoz, s ezek keresetül alakítja saját szubjektív sorsát. Ezek a választások azonban mindig *tragikus választások*: természetüktől fogva magukban hordozzák annak kockázatát, hogy patológiás botlásokhoz vezetnek. Éppen ennek a patológikus, szubjektív lehetőségnek a tudatosítása az, ami önnön emberi tragédiánkat föltárja. Ugyanakkor viszont lehetővé teszi számunkra, hogy szabadabb módon váltsuk valóra a rendelkezésünkre álló lehetőséget. Ez a kényszersorstól a szabad sorsig vezető út az, amelynek révén emberivé válhatunk: „Freiheitsschicksal heisst die Wahl der Menschwerdung” [„A szabad sors az emberivé válás választása”] (Szondi, 1998, 98.). Oedipus tragédiájához hasonlóan tragikusként éljük meg a családi tudattalan motívumainak föltárását is. Szondi fölidézi, miként jelent egyaránt „sokkot” Oedipusnak és a terápiás órán részt vevő páciensnek fölfedezni, hogy választásai *nem teljesen* az övéi – vagy legalábbis nem abban az értelemben, mint ahogyan azelőtt gondolta (Szondi, 1968, 72.). Mindamelllett Szondi hangsúlyozza, hogy ez a tragikus üzenet egyidejűleg a korábban ismeretlen egzisztenciális lehetőségek „reményteljes” érvényesülését is hordozza. Ebben az értelemben nevezhetjük „tragikus humanizmusnak” Szondi sorsanalízisének filozófiai antropológiáját. Schelerrel egybehangozva Szondi is

kijelentette volna: „Es ist schwer, ein Mensch zu werden” [Nehéz embernek lenni] (Scheler, 1987, 334.). Mert Szondi szerint az egyén csak – mind az egzisztenciális lehetőségeket, mind pedig a lehetetlenségeket magában foglaló – sorsának hősiés igenlésén és az abban való megnyugvásra keresztül képes arra, hogy a maga módján fölismerje a szabadság és a boldogság értékét.

Hárs György Péter fordítása

IRODALOM:

- BLUMER, D. (2002): The illness of Vincent van Gogh. *American Journal of Psychiatry* 159.
- BÖSZÖRMÉNYI-NAGY, I. (1987): *Foundations of Contextual Therapy: Collected Papers of Ivan Boszormenyi-Nagy*. New York.
- DELEUZE, G. & GUATTARI F. (2004): *Anti-Oedipus: Capitalism and schizophrenia*. London.
- DERI, S. (1990): Great representatives of Hungarian psychiatry: Balint, Ferenczi, Hermann, and Szondi. *Psychoanalytic Review* 77.
- DEWHURST, K. & BEARD, A.W. (2003): Sudden religious conversions in temporal lobe epilepsy. *Epilepsy and Behavior* 4, 78-87.
- FREUD, S. (1966a): *Analysis Terminable and Interminable* (1937), Standard Edition 23, London. Magyarul részletek: A befejezett és a vég nélküli analízis. In: *Sigmund Freud: Válogatás az életműből*. Szerk. Erős Ferenc. Európa Könyvkiadó, Bp., 2003., 731-748.
- FREUD, S. (1966b): *The Dynamics of Transference* (1912), Standard Edition 12, London.
- FREUD, S. (1982): A pszichoanalízis foglalatja. In: *Esszék, Gondolat, Bp.*
- FREUD, S. (1991): *Az ősválami és az én*. Hatágú Síp, Bp.
- FREUD, S. (1993): Önéletrajz (1925). In: *Önéletrajzi írások*. Sigmund Freud Művei I., Cserépfalvi, Bp., 9-63.
- FREUD, S. (1997): A tudattalan. In: *Ösztönök és ösztönsorsok*. Sigmund Freud Művei VI., Filum, Bp., 77-114.
- FREUD, S. (1999): *Újabb előadások a lélekelemzésről*. Sigmund Freud Művei VIII., Filum, Bp.
- FREUD, S. (2001): A kísérteties. In: *Művészeti írások*. Sigmund Freud Művei IX., Filum, Bp., 245-281.
- FREUD, S. (2003a): Túl az örömelven. In: *Sigmund Freud: Válogatás az életműből*. Szerk. Erős Ferenc. Európa Könyvkiadó, Bp., 495-550.

- FREUD, S. (2003b): Ösztönök és ösztönsorsok. In: *Sigmund Freud: Válogatás az életműből*. Szerk. Erős Ferenc. Európa Könyvkiadó, Bp., 398-419.
- GAZZANIGA, M. S. (2005): *The Ethical Brain*. Chicago.
- LEAR, J. (2000): *Happiness, Death, and the Remainder of Life*. Cambridge, Mass.
- ROUDINESCO, E. (2001): *Why Psychoanalysis?* New York.
- SCHELER, M. (1987): *Schriften aus dem Nachlass*. Vol. III: Philosophische Anthropologie. Bonn.
- SULLOWAY, F. J. (1987): *Freud, a lélek biológusa*. Gondolat, Bp.
- SZONDI, L. (1937): Analysis of marriages. An attempt at a theory of choice in love. *Acta Psychologica* 3, 6.
- SZONDI, L. (1947): *Experimentelle Triebdiagnostik*. Bern.
- SZONDI, L. (1949): Foreword. In: *Introduction to the Szondi Test*. Ed. Susan Deri, New York.
- SZONDI, L. (1968): *Freiheit und Zwang im Schicksal des Einzelnen*. Bern. Magyarul: Szabadság és kényszer az ember sorsában. In: Gyöngyösiné Kiss Enikő (szerk.): *Szondi Lipót*. Új Mandátum, Bp., 1999, 67-114.
- SZONDI, L. (1972): *Lehrbuch der experimentellen Triebdiagnostik*, 1. Bern (1960). Magyarul: A Szondi-teszt. A kísérleti ösztöndiagnosztika tankönyve. Új Mandátum, Bp., 2002.
- SZONDI, L. (1977): *Triebpathologie 1: Dialektische Trieblehre und dialektische Methodik der Testanalyse*. Bern (1952).
- SZONDI, L. (1980): *Die Triebentmischten*. Bern.
- SZONDI, L. (1984): *Integration der Triebe*. Bern.
- SZONDI, L. (1998): *Schicksalsanalytische Therapie*. Bern (1963).
- SZONDI, L. (1999): *Experimentelle Triebdiagnostik: Testband*. Zürich (1947).
- SZONDI, L. (1999): *Ich-Analyse*. Huber, Bern und Stuttgart, (1956).
- SZONDI, L. (2004): *Schicksalsanalyse: Wahl in Liebe, Freundschaft, Beruf, Krankheit und Tod*. Basel, (1944).
- SZONDI, L., MOSER, U., WEBB, M. W. (1959): *The Szondi Test in diagnosis, prognosis, and treatment*. Philadelphia.
- SOPHOKLÉS: Oedipus király. In: Sophoklész: *Drámák*. Magyar Helikon, 1970, 169-238.
- VERMOTE, R. (2003): "De cirkel van de herhaling," in *De ezel en de steen: Over psychoanalyse en herhaling*, eds. A. De Bruyne & W. Heuves, Meppel.